

Nőnevelés – arisztokrata tradíciók

Írásunkban a magyar arisztokrata hölgyek neveltetési sajátosságait, annak irányait vizsgáljuk a 19. század kezdetén, a nőnevelés korabeli adottságainak és rendszerének összefüggésében. A lányok korai nevelését idegen származású, elsősorban francia vagy német ajkú nevelőnőre bízták, később magán-nevelőintézetekben folytathatták tanulmányaikat. Mivel Magyarországon ez időben nem léteztek a lányok megfelelő szintű képzését biztosító leánynevelő intézmények (az első, kifejezetten a főrangúak – már nemzeti szellemiségű – neveltetését felvállaló intézet csak 1846-ban, Teleki Blanka grófnő kezdeményezésére valósult meg), arra keresünk választ, hol tettek szert a főrendű nők európai szintű műveltségükre, s neveltetésük milyen szerepet jelölt ki számukra. (1)

A korszak magyar nevelésügyének helyzetéről, ezen belül a főrangú hölgyek neveltetéséről Pius Desiderius (Gottfried Tobias Schröer) tollából olvashatunk összegző és elemző munkát (*Desiderius*, 1833). Úgy véli, a nők – bármelyik társadalmi osztályhoz tartozzanak is – legfőbb feladata, hogy jó feleségek, anyák és háziasszonyok legyenek. Mivel azonban a főrangú hölgyek előkelő házastársai magas hivatali vagy társadalmi pozíciót töltenek be, saját gyermekeik nevelésekor is az ezen feladatokra való felkészítésre kell a hangsúlyt fektetni. Ezért igen fontosnak tartja, hogy a lányok már fiatal korban alapos és gondos neveltetésben, de ne oktatásban részesüljenek, aminek során különbséget tesz a nemek között elsajátítandó tartalmak között (*Desiderius*, 1833, 65. o.). (2)

Az arisztokrata lánygyermeknek főként házi nevelésben részesültek francia vagy német nevelőnők mellett, akik sokszor a gyermekek tanítását is magukra vállalták; a francián kívül földrajzot, történelmet, mitológiát és természetrajzot oktatnak a régi francia iskola tanai alapján (*Desiderius*, 1833, 65. o.).

A tanulás rendjéről a következőket írja: a gyermekek korán kelnek, majd az imádságot és a reggelit követően kezdetét veszi a délig tartó tanulás. A téli hónapokban ebéd után a lányok egy órát sétálnak a szabadban, majd folytatódnak a tanórák, gyakorta egészen este nyolc óráig. A nap imával ér véget. A képzést zene, rajz, idegen nyelv, olvasás, számolás és tánc alkotja. A tanárok között egyetemisták, egykori tisztek, kereskedők, színészek is megfordulnak, akik Magyarországon akarnak szerencsét próbálni (*Desiderius*, 1833, 67. o.). (3) A nyári hónapokban a lányok vidékre költöznek, ebben az időszakban csupán francia- és zongoraleckéket vesznek, utóbbit egyébként egészen a házasságkötéséig, függetlenül attól, rendelkezik-e zenei talentummal a gyermek.

A következőkben megvizsgáljuk, mennyire támasztják alá a források Desiderius megállapításait. Az elsődleges kútfők közül ezúttal elsősorban a memoáriródomra és a korabeli folyóiratokra támaszkodunk a forrásadottságok miatt.

Gróf Brunsvik Teréz

Az arisztokrata hölgyek neveltetésére vonatkozó legteljesebb forrásnak Brunsvik Teréz (1775–1861) grófnő naplóját és feljegyzéseit, valamint memoárjait tekinthetjük. A grófnő az emlékirás két fajtáját is hátrahagyta: naplót és önéletrajzszerű emlékiratokat. (4)

Meg kell jegyeznünk, hogy a két forrástípus olvasása közben gyakran találni nem egyező dátumokat, ez főként a memoárokat jellemzi, azonban az események szempontjából az időbeli pontatlanságok miatt a dokumentum nem veszít forrásértékéből.

A német eredetű Brunsvik család a grófi címet a 18. század második felében nyerte. Brunsvik Teréz édesapja, Brunsvik Antal (1746–1793) (5) fontosnak tartotta gyermekei nevelését. Megszerettette velük a zenét, az irodalmat, különösen Homéroszt és a görög filozófusokat. Az édesanya, báró Seeberg Nanette, férjével ellentétben földhözragadt, józan gondolkodású, gyakorlatias hölgy volt. „Anyám eredeti nő volt; a világpolgárok bizarnak nevezték. [...] Korlátolt volt, hiszen a neveltetése miatt nem is lehetett egyéb” – írta róla Teréz memoárjában (Czeke, 1938, 48. o.). (6) Brunsvik Teréz három esztendősen már zongorázni tanult. A szülők bécsi nevelőnőt fogadtak mellé, aki négy évig állt a család megbízásában. Brunsvik Antal lányát 12 éves korában Madame Billig bécsi nevelőintézetébe küldte másfél évre, ahol zenét és olaszt tanult. A naplók az időpontok tekintetében itt eltérnek a memoárban található terminusoktól:

„Tízéves koromig alapképzést kaptam [...] Egy remek tanár, aki a tanítás végéig a házban maradt, általános tantárgyakat és zenét tanított, anyám pedig franciát. Tízéves koromban nevelőnőt kaptam, valamint egy rajz- és egy tánctanárt is alkalmaztak. – A kurzus csak három és fél évig tartott, a nevelőnő távozott, és a lányt még nem egészen 14 évesen felnőttnek nyilvánították és bevezették a nagyvilágba.” (7) (Czeke, 1938, 57. o.)

Az eltérések ellenére megállapítható, hogy Brunsvik Teréz rendszeres neveltetése 14 éves korára befejeződött. Teréz a bécsi tanulmányok után hazatért Magyarországra. Kiválóan beszélt franciául, németül, olaszul és angolul, magyarul viszont nem tanult meg, hiába próbálkozott vele idős korában. Ez persze nem tekinthető kirívónak a kor arisztokráciájának körében, hiszen a főnemesi származású hölgyek idegen nyelven nevelkedtek. Míg Mária Terézia korában egyértelműen a francia prioritása emelhető ki, a későbbiekben a német vált uralkodóvá.

Brunsvik Antalné férje halála után a gazdaság ügyeinek intézésébe temetkezett, gyermekei neveltetésére igen kevés figyelmet fordítva. A tanítás ettől fogva az évenkénti négy hónapi városi tartózkodás idejére korlátozódott. „Mohón ittunk magunkba mindent, amit tanítottak, különösen a zongorát, rajzot és éneket” (8) – írta Teréz későbbi memoárjában (Czeke, 1938, 59. o.). Az év további nyolc hónapjában, amit a család Martonvásáron töltött, a gyermekeknek nem volt lehetőségük a képzésre és a nevelés is háttérbe szorult, ugyanis Brunsvikné nem hitt a neveléstudomány személyiség- és műveltségformáló erejében. Ezen axiómáját is megörökítették lánya memoárjai:

„A nevelés és a tanítás egyáltalán nem formálja a jellemet és az intelligenciát. Az, hogy az ember milyen lesz, az eleve adott, mindenképpen olyanná is válik, és amit az ember ennek elérésére tesz, az gyakorlatilag semmi, vagy éppen káros.” (9) (Czeke, 1938, 60. o.)

Brunsvik Teréz 24 éves volt, amikor édesanyja 1799-ben nagyobbik húgával, a 20 éves Jozefinnel együtt Bécsbe vitte leányait, hogy a kor divatjának megfelelően látókörük szélesedjen, és bevezesse őket a társaságba. Bécs akkoriban nem csupán a magyar, az osztrák és a lengyel mágnásokat vonzotta, hanem a művészvilág kiválóságait is, akik közül főként a muzsikuskok élvezték a főrangúak pártfogását. A császárvárosban töltött napok igen mozgalmasan teltek, a grófné képtárakba, gyárakba és műhelyekbe vitte leányait. A lányok napirendjét kirándulások, színházlátogatás és esti táncos összejövetelek

tarkították. Ezeken az eseményeken a Bécsben élő magyar főrendűek is képviseltették magukat, így például az Apponyiak, Batthyányak, Erdődyek, Eszterházyak, Grassalkovichok, Koháryak és Keglevichék, közülük különösen Keglevich Babettel és Erdődy Péterné született Niczky Mária Anna grófnővel kerültek a Brunsvik nővérek jó barátságba.

„Sétakocsikáztunk a Práterbe, a ligetbe és a dornbachi vidámparkba, ahol rendszerint meg is reggeliztünk. Színházba és esténként Fintáékhoz táncmulatságba jártunk. Hazafelé éjjelente 10–11 órakor fagyit ettünk, és sokat nevtünk. Hajnali négykor már ismét ébren voltunk, ötkor pedig már felöltözve indultunk a szabadban lévő mulatságba – ez volt aztán az élet! Ráadásul meg kellett felelnünk Beethoven elvárásainak, aki szintén részt vett az összejöveteleken. Micsoda passzió! Így aztán éjszaka gyakoroltunk. A kétségbe esett szomszédok elköltöztek. Fialatok voltunk, szépek és gyermekien naivak. Aki látott minket, megszeretett, imádóink is akadtak.”

(10) (Czeke, 1938, 71–72. o.)

„Sétakocsikáztunk a Práterbe, a ligetbe és a dornbachi vidámparkba, ahol rendszerint meg is reggeliztünk. Színházba és esténként Fintáékhoz táncmulatságba jártunk. Hazafelé éjjelente 10–11 órakor fagyit ettünk, és sokat nevtünk. Hajnali négykor már ismét ébren voltunk, ötkor pedig már felöltözve indultunk a szabadban lévő mulatságba – ez volt aztán az élet! Ráadásul meg kellett felelnünk Beethoven elvárásainak, aki szintén részt vett az összejöveteleken. Micsoda passzió! Így aztán éjszaka gyakoroltunk. A kétségbe esett szomszédok elköltöztek. Fialatok voltunk, szépek és gyermekien naivak. Aki látott minket, megszeretett, imádóink is akadtak.”

A grófné a szórakozás mellett természetesen a legkiválóbb művészeket akarta megnyerni leányai tanítására, így például a mánások körében igen keresett zenetanárt, Beethovent. A lányok bécsi útjának egyik nagy „eredménye” Jozefin eljegyzése lett későbbi férjével, az akkor már 51 éves gróf Deym Józseffel (1752–1804, császári és királyi kamarás).

Brunsvik Teréz a házasságot illetően nem lépett húga nyomdokaiba. Eletét – mint azt elég korán már naplójában is rögzítette – a haza és embertársai szolgálatába kívánta állítani. Látókörének tágítására európai utazásokat tett, ahol a különböző nevelési rendszerek sajátosságait tanulmányozta, hogy ezen tapasztalatok hasznosításával Magyarországon is előmozdíthassa a nevelés ügyét.

Gróf Teleki Blanka

Gróf Teleki Blanka (1806–1860) gazdag református család sarja. Édesapja gróf Teleki Imre (1782–1848); édesanyja, gróf Brunsvik Karolina (1782–1843) katolikus, kevésbé tehetős, német eredetű család leszármazottja volt, amely Mária Terézia idején emelkedett

az újarisztokráciába, s tagjai mint grófok főként államhivatalnoki pályán tevékenykedtek.

A házasságból három gyermek született: Blanka, Emma és Miksa. A gyermekkorukat jórészt Hosszúfalván és a nagyszülők kastélyaiban töltötték. A szülők nevelőket, rajz- és zenemestert fogadtak gyermekeik mellé. Blanka különösen a rajzolás és a matematika területein jeleskedett, szabadidejében szívesen lovagolt. 19 éves volt, amikor 1825-ben felkerült Budára nagyanja és Brunsvik Teréz mellé, aki Blanka neveltetését a fővárosban kívánta kiteljesíteni:

„Teleki Imre két leánykája, Blanka és Emma ott növekedett atyja szemeláltára a hosszúfalusi birtokon: csak annyi nevelést adhatott nekik, amennyi a nevelőnk hiányos képességeitől teltet. Egyszer ünnepies hangú írást kaptam tőle: Igen kért, látogassam meg, s vigyem el leányát, Blankát, tartsam

magamnál, hogy megismerkedjék azzal, amit világnak nevezünk, sajátítsa el a társaság szokásait és találjon oktatást tanítómestereknél. Blanka igen ügyes és tehetséges leány volt: különösen a szépművészetek: a zene, festés, irodalom érdekelték.” (*Hornyák*, 1999, 11. o.)

Brunszvik Teréz Pesten a legjobb tanárokat és mestereket szerződtette Blanka számára, különösen a festészet iránti vonzódását igyekezett kielégíteni. 1836 májusában Teleki Blanka húgával és nagynénjével Németországba utazott. Az utazás során képtárakat, múzeumokat, műcsarnokokat látogattak. Blanka Münchenben August von Bayer (1803–1875) építészeti festőtől, majd Peter Corneliustól (1783–1867, német klasszicista festő) vett leckéket, mellette olaszul tanult (Brunszvik Teréz 1837-es levelét idézi: *Sáfrán*, 1979, 11. o.). A festészetének tökéletesítésére 1840-ben Párizsba ment, ahol Léon Cogniet (1794–1880) lett a mestere. Művészeti tanulmányait később is folytatta. 1843-tól Pesten Ferenczy István (1792–1856) szobrász mintázni tanította: „A lelkes grófkisasszony [...] jól fest, rajzol, agyagból modellíroz” – írta Ferenczy egyik levelében (*Hornyák*, 1999, 23. o.). A grófnő művészi ambícióiról később Karacs Teréz is megemlékezett kéziratában:

„Nála időzésem alatt főfoglalkozása volt olvasás, szobrászati mintázás, mestere Ferenczy volt, kit műhelyében Budán sokszor meglátogattunk. [...] Minthogy a grófnő a festészetben is kitűnőség volt mint olyan, ki Münchenben, majd Párizsban az első művészknél képeztetett, így az agyagmintázásban is könnyen haladt.” (*Karacs*, é. n., idézi: *Sáfrán*, 1979, 367–376. o.)

1845 körül Barabás Miklós (1810–1898) tanítványa lett, aki önéletrészében így emlékszik róla: „Nagy örömmel hallottam, hogy [a grófnő] úgy nyilatkozott, miszerint összes tanítóitól tíz év alatt nem tanult annyit, mint tőlem két hónap alatt.” (*Hornyák*, 1999, 23. o.)

Nyelvismeret tekintetében Teleki Blanka is – arisztokrata társaihoz hasonlóan – elsősorban németül és franciául beszélt. Később ugyan megtanult magyarul, de utazgatásai alatt igen megkopott a magyar nyelvtudása. Erre utal báró Wesselényi Miklós (1796–1850) 1838. április 18-i naplóbejegyzése is, aki útban Pozsony felé az Árpád gőzösön franciául társalgott Teleki Blankával:

„Dél felé egy csinos és ösmerős, ’s valóban nem mindennapi képi leányt hallok egy idős asszonnyal franciául beszélni; én is a’ beszédbe elegyedtem. Az érdekes beszélő Erdélyről kezd szólani, ekkor ismertem Teleki Blanche-ra. Ő egy asszonyságtól kísértetve utazni megy. Hová, nem kérdeztem. Tavaly vagy két év előtt Olaszországot ’s Helvéciát járta fel. Lelkes és lángeszű leány; képzeti ’s nézeti nemesek, de fellengősök.” (Idézi: *Hornyák*, 1999, 19. o.)

Teleki grófnő tanulmányai befejeztével sem ment férjhez, életét a nevelésügynek szentelte. Húgát, Emmát leginkább a férjhez menés foglalkoztatta.

Báró Jósika Rozália és Zsuzsanna

Az erdélyi Jósika család bárói címét a 17. században kapta, így a legrégebbi erdélyi mágnáscsaládok egyike. Férfitagjai körében a katonai pálya már tradicionálisan számított.

Báró Jósika Miklós gróf Lázár Eleonórával kötött házasságából öt gyermek maradt életben: Rozália, Miklós, Imre, Zsuzsanna és Samu. A Jósika nővérek neveltetésére bátyjuk, ifjabb báró Jósika Miklós (*II*) emlékirataiban (*Jósika*, 1977) találunk utalásokat. Édesanyjukat igen korán, 28 éves korában veszítették el, a gyermekek nevelését a nagymamák folytatták. A neveltetésre mindkét házban igen nagy gondot fordítottak, szellemiségét a nemzeti tudat hatotta át, a társalgási nyelv a magyar volt.

A Jósika leányok első nevelőnője a bécsi születésű, német és francia műveltséggel rendelkező Echartt Charlotte volt, aki 28–29 évesen került a család alkalmazásába.

„Szép, magas hölgy, s az akkori idők igényei szerint a legműveltebb személyek egyike; habár bécsi – németsége tiszta volt, s látszott rajta, hogy nyelvét elsőrendű írók után művelte ki. Tökéletesen jól

beszélt és írt franciául, de kiejtése igen rossz volt, úgyhogy e részben nővéreim, főleg Rozália, az első két év után túltettek rajta.” (*Jósika*, 1977, 25. o.)

A nevelőnő jól bánt a lányokkal, konzekvensen tartotta magát a ház szigorához és elveihez. A következő *gouvernante* a belga Madame Flamand lett, aki szintén képzett hölgy hírében állt.

A Jósika nővérek Erdély társadalmának legműveltebb hölgyei közé tartoztak. Rozália főként a női teendőik területén tűnt ki, emellett kedves, kecses, okos teremtés volt, társalgásával mindenkit elbűvölt. „Rozália, atyámnak kegyence, ritka műveltség mellett kitűnő női jellem is volt, nyugodt, elhatározott és erélyes. [...] Mint gyermek, vidám és kedélyes volt, [...] s mint serdülő leány iránt még nevelőnéje is bizonyos tiszteletet érzett” – írta róla a valószínűleg okkal elfogult fivér (*Jósika*, 1977, 30–31. o.).

A fiatalabb lány, Zsuzsanna, szintén jó eszű és olvasott hölgy lett, azonban nehezebbek estek a társas érintkezés formái. „Zsuzsanna sokban különbözött nénjétől, hevesebb volt, ítéleteiben élesebb, kevesebb volt benne a bensőség, hanem az alap nemes maradt, az ész már jókor kitűnt, s így történt, hogy még kevesebb szépség mellett, mint néje, nagyon tudott tetszeni.” (*Jósika*, 1977, 31. o.)

A báró nem tért ki részletesen a neveltetés időtartamára és hangsúlyaira, csupán e két nevelőnőt említi a leánytestvérei nevelésében, majd házasságukról ír. A lányok fiatalon mentek férjhez. Rozália első férje az európai műveltségű – németül, franciául, olaszul, oláhul, latinul beszélő, fuvolán játszó – gróf Wass Imre lett, akit még harmincéves kora előtt Közép-Szolnok főispánjává választottak, házasságuk azonban csupán néhány évig tartott. A második házastárs, gróf Kendeffy Ádám, Erdély közéletének jelentős alakja. Kendeffy is több nyelven beszélt (német, angol, francia), rendkívül lovagias férfi volt, remek vívó, lövő és lovas hírében állt. Zsuzsanna férje, Barcsay János, szintén nemes erényekkel bíró, tanult, olvasott, igyekvő gazda, remek férj és apa.

Báró Podmaniczky Júlia és Eliza

A Podmaniczky család a 18. században nyerte el a bárói címet. Az édesapa, báró Podmaniczky Károly, az édesanya, Noszticz-Jänkendorf Eliza, Noszticz-Jänkendorf Adolf szász királyi miniszter lánya. Podmaniczky Károly a kor kedvelt alakjai közé tartozott, hivatali pályáján a bányatanácsosi rangig jutott, ám házasságkötése után lemondott hivataláról és evangélikus vallásáról, majd aszódi birtokára vonult vissza. A házaspár nyolc gyermeke közül öt maradt életben: Júlia, Eliza, Frigyes, Ármin és a korán elhunyt Mária.

A Podmaniczky nővérek neveltetéséről csupán adalékokat találunk Podmaniczky Frigyes (12) (1984) emlékirataiban. A lányok rendszeresen vettek magyar nyelvből órákat, mivel a nemzeti nyelv megtanulására a kor magasabb köreinek gyakorlatában nem nyílt lehetőségük. Az első magyar tanáruk Angyalffy Mátyás – később a Georgikon tanára – volt, őt Thaisz András, a későbbi író és szerkesztő követte, majd Zsivora György, a majdani jogtudós folytatta munkájukat. Az igen előkelő tanári gárda tagjai Thaisz kivételével életük delelőjén az MTA tagjai lettek. „Zsivora György [...] nagy eredménnyel oktatta különösen Júlia nővéremet a magyar nyelvben; jó eredménnyel mondom, mert Júlia utóbb nem éppen megvetendő állást is vívott ki magának mint magyar író” – jegyezte le az emlékiratíró (*Podmaniczky*, 1984, 20. o.).

Júlia később báró Jósika Miklós felesége lett, németre fordította férje regényeit, és maga is írásra adta a fejét, magyar és német nyelven egyaránt; *Éva* címmel regényt, *Közlések a külföldről* címmel pedig elbeszéléseket írt. Rendszeresen készített divattudósításokat a *Nővilág* című hetilap számára. A szabadságharc bukása után követte férjét az emigrációba, Brüsszelben csipkekereskedést nyitott. Húga, Eliza, Majtényi Péter felesége lett.

A báró követendő és egyedül üdvözítő megoldásnak tartja a lányok házi nevelését:

„A leánygyermek gondos jövőjének megfelelő nevelésben csakis otthon részesülhet anyja oldala mellett s családja körében. Természetes, hogy ott, ahol az anya a családjában lábra kapott viszonyoknál fogva nem maradhat meg többé igaz védangyala leányának, el kell válnia legdrágább kincsétől, hogy azt mások őrizetére bizza.” (*Podmaniczky*, 1984, 60. o.)

Érdekességképpen említjük Podmaniczky Mária iskolai gyakorlatait az 1838–1840 közötti időszakból. Az MTA kéziratárában őrzött, 68 lapból álló füzetecske magyar, latin és német nyelvű írásbeli gyakorlatokat, rövid versidézeteket, német igeragozási és fordítási feladatokat, vázlatos magyar történelmet (a népvándorlás korától Könyves Kálmán uralkodásáig), valamint magyar nyelvtudományi ismereteket tartalmaz. A történelmi rész magyar nyelvű, egyszerű, érthető, lényegretörő megfogalmazásokat, a nyelvtudományi rész rendkívül rendszeres és pontos definíciókat közöl (*Podmaniczky*, é. n.).

Báró Fiáth Louise és Erzsébet

Ugyancsak erősen fragmentális adalékokat tartalmaz az arisztokrata hölgyek nevelését illetően báró Fiáth Ferenc (*I3*) (1878) életrajzi írása. Az édesapa a gazdaság gondjait inkább feleségére bízta, jómaga „typusa a régi magyar aristocratiának; a mult század történelmét jól ismerte, legkedvesebb olvasmánya az 'Augsburger Allgemeine' volt, mely akkor szabad irányban ért. Nagyon szerette a zenét, igen szép bass-hanggal bírt, hegedűn és gordonkán játszott, vasárnapokon a templomban többnyire ő orgonált.” (*Fiáth*, 1878, 8. o.) Az édesanya, báró Luczenszky Fanny, a női nemesség és vallásosság megtestesítője, gondos feleség és családanya. Az arisztokrata hölgyek azon kisebbségéhez tartozott, akik csecsemőjüket saját tejükkel táplálták. A házasságból nyolc gyermek született. Ferenc nagy veszteségként élte meg, amikor Louise nővére Győrbe került, Geramb bárónő lányneveldejébe: „Nagyobb ürt ütött családi életünkbe Louise nővéremnek távozása, mert ha nem sokat játszottunk is együtt, irányomban mindig jó és szives volt; elvitték Geramb bárónő leányneveldejébe Győrbe.” (*Fiáth*, 1878, 18. o.) A család minden második vasárnap meglátogatta a kislányt az intézetben, ahol „Madame Drescher minket is tanított táncolni, minden hóban ott a kis leánykákkal együtt táncoltunk” – írta visszaemlékezéseiben (*Fiáth*, 1878. 25. o.). Két otthon maradt kisebbik húga, Erzsébet és Mária neveltetéséről Cristián Julie nevelőnő gondoskodott, akit az egész család megkedvelt.

Erzsébetet később Pestre, Lairitzné neveldejébe adták szülei. Harmadik húga, Teréz, tízéves korában meghalt. A nevelés eredményéről Louise nővére esetében igen elismerő szavakkal szólt: Louise nemes nevelést, finom ízlést és műveltséget szerzett (*Fiáth*, 1878, 79., 34., 39., 74. o.).

Gróf Lónyay Florentina, gróf Zichy Adél, Melanie és Emilie

Lónyay Jánosné, született Lónyay Florentina emlékirataiban (*Töredékek...*, 1891) olvashatjuk, hogy kilencéves korában hét éves húgával, Piroskával együtt – számukra megfelelő magyarországi intézet hiányában – szüleik, gróf Lónyay Gábor, Ung megye főispánja és báró Prónay Piroska, Bécsbe küldték a Steinacker családhoz. Steinackerné anyjuk gyermekkori barátnője volt. A gyerekekkel egy néhány évvel idősebb lányt is küldtek játszótársul. „Steinackerné [...] művelt asszony volt, hanem kevés nőiességgel bírt” – írta róla Florentina memoárjában (*Töredékek...*, 1891, 2. o.).

Steinackerné nevelési célkitűzése házias és igénytelen hölgyek nevelése, ennek érdekében a lányok mielőbbi leszoktatása a túlérzékenységről és az elkényeztetésről. Néhány év múlva a fiatal hölgyek már a bécsi társaságban forgolódtak, művészek, festők, írók és tudó-

sok között. Lónyay Florentina 16 éves korában tért vissza Magyarországra, s a nevelőintézetben eltöltött idő eredményeként szépség, báj, kellemes modor és szelídség jellemezte.

Tizenkilenc évesen már feleség és anya lett. Férje Lónyay János, házasságukból négy fiú- és egy lánygyermek született: Menyhért, Albert, János, József és Etelka. Lónyay Jánosné igen nagy gondot fordított gyermekei nevelésére, akik rajongásig szerették anyjukat.

Gróf Zichy Adél, a későbbi gróf Keglevich Jánosné naplója szerint neveltetése „teljesen bécsi stílusban történt”, s gyermekkori társaságát egy Odelschalchi hercegnő, Khevenhüllerek, Zichyek, Batthyányak, Károlyiak, Lichtensteinek és Auerspergek leánykái alkották. Zichy Adél azon arisztokrata hölgyek többségéhez tartozott, akik később sem tanultak meg magyarul. 1823. december 15-i feljegyzésében olvashatjuk: „Keglevichnek a nevenapjára gratulálnak [...] Németül köszöntötték fel, mert Keglevichné egyáltalán nem tudott magyarul.” (Östör, 1938, 18. o.) A grófnő naplójáról meg kell jegyeznünk, hogy bár sok hiányosság és tévedés tarkítja, mégis színes adalékként szolgál a reformkorszak társadalmi viszonyainak megismeréséhez.

„Naponként öt, hat tanórám volt s mivel ezekre készülni is kellett, nőies foglalkozásra igen kevés időm maradt; e miatt nem egyszer vitatkoztak együtt gyámiszülőim, mert jó keresztanyám azon aggódott, hogy elhanyagolják a valódi hivatásomra való előkészítést, bárha maga oly jól össze tudta egyeztetni háziasszonyi teendőivel a folytonos önművelést, hogy már csupán az ő példáját látva is meg kellett tanulnom, hogy minőnek kell lenni a jó háziasszonynak és családanyának.”

Széchenyi István (14) naplójában szintén tesz utalást az arisztokrata hölgyek neveletésére, s soraiban már az állásfoglalását is olvashatjuk: „[Zichy] Mela[nie] és E[milie] jó asszony lesz, mint szinte minden Bécsben nevelkedett leány.” (Széchenyi, 1978, 231. o.) Az ugyan a későbbiekben sem derült ki, hogy a bécsi neveltetéssel szembeni elfogultságát mely különleges erények jelenlétére alapozta, valószínűleg a társasági normák elsajátítására gondolt.

Báró Adelsheim Johanna

A magyar származású arisztokrata hölgyektől némiképp eltérő nevelést kapott a német származású Adelsheim Johanna (15) bárónő, akinek neveltetéséről emlékiratszerűen összegyűjtött leveleiben és önéletrajzában olvashatunk (Jókai, 1888).

Adelsheim Johanna családja apai és anyai ágon is az Odenwald canton hajdani birodalmi rendjébe tartozott. Apja Adelsheim Kristóf (1745–1784), pforzheimi főerdőmester, majd kamarás, anyja Ellrichshaussen Luiza, Ellrichshaussen Frigyes titkos tanácsos és Odenwald cantoni lovagtanácsos lánya. Házasságukból öt gyermek származott, akik közül az 1776-ban született Johanna volt a legidősebb. A kislány mindössze hatéves volt, amikor édesanyját elvesztette. Két évvel később apjuk is meghalt, Johannát a nagyszülei vették magukhoz másfél évre, tanításáról a helyi lelképásztor gondoskodott:

„Ezután másfél évet töltöttem öreg szüleimnél, azonban mivel ott kiműveltetésemre nem lehetett elég gondot fordítani – addig a másfél évig a helység igen derék lelképásztora tanítgatott – megboldogult anyámnak egyik igen nemes lelkű unokatestvére, Gemmingen Luiza, ki hajadonul maradván, családunk gyermekeinek valóságos órangyalává lett – kieszközölte, hogy Kalsruhéba vigyenek, a kitünő képességű Draiss kormánytanácsos házához.” (Jókai, 1888, 10–11. o.)

A nagyszülőknél töltött idő után további tanulmányai biztosítására Kalsruhéba került Drais kormánytanácsos házához, akinek felesége Johanna keresztanyja volt. A keresztülők magántanárokat fogadtak a kislány mellé:

„Naponként öt, hat tanórám volt s mivel ezekre készülni is kellett, nőies foglalkozásra igen kevés időm maradt; e miatt nem egyszer vitatkoztak együtt gyámszülőim, mert jó keresztanyám azon aggódott, hogy elhanyagolják a valódi hivatásomra való előkészítést, bárha maga oly jól össze tudta egyeztetni háziasszonyi teendőivel a folytonos önművelést, hogy már csupán az ő példáját látva is meg kellett tanulnom, hogy minőnek kell lenni a jó háziasszonynak és családjának.” (*Jókai*, 1888, 12. o.)

A karlsruhei évek alatt gyakran vendégeskedett Schlosser badeni titkos tanácsos házában, később az ő gondjaira bízta a neveltetés kiegészítését. Az oktatott tárgyak között vallást, történelem, geometria, rajz szerepelt, ezen kívül naponta vett francia nyelv és irodalom órát, amit Tissot tartott. „Ily sok oldalú elfoglaltság közt töltöttem el gyermekkorom gondtalan éveit, azonban szabad órámban a társasélet élveiben is volt elég részem” – írta később önéletrajzában (*Jókai*, 1888, 15. o.).

18 éves korától bevezették a társasági életbe, bár képzése a délelőtti órákban tovább folytatódott.

„Reggeli óráink tovább képeztetésünknek voltak szentelve s a helyett, hogy mint eddig – hetenkint csak kétszer ebédeltünk volna a főhercegi asztalnál – ezentul naponkint jelen voltunk az ebédnél s a délutánokat és estéket az uralkodó termeiben töltöttük, nagyobb társaság körében.” (*Jókai*, 1888, 18. o.)

Az udvarnál ismerkedett meg báró Pucky András gránátos kapitánnyal, aki hamarosan megkérte a bárónő kezét, ezzel hivatalosan is befejeződött felkészítése társadalmi szerepére. A férj 15 hónapnyi házasság és kilenc hónap távollét után egy sebesülésben életét veszítette, azonban Johanna férje eredeti akaratát követve Magyarországra utazott. Kasán megismerkedett báró Vay Miklóssal, akihez kétévi özvegység után ment nőül.

Emlékirata alapján eredetiben olvasta a francia történeti munkákon és költeményeken túl Salzmannt és a felvilágosodás íróit. Ezek mellett praktikus ismeretekre is szert tett, mint írja: „Sok gazdasági és vegytani munkát olvasok (hogy férjemnek segíthessek így szerzett tapasztalatom által) sőt Daubanton »Juh-tenyésztési catekismusát« le is fordítottam magyarra, parasztjaink használatára.” (*Jókai*, 1888, 91. o.)

Adelsheim Johanna bárónő neveltetése a tanult tárgyak és a nyilvános intézmények mellőzése tekintetében sok hasonlóságot mutat magyarországi társaival. Esetében azonban képzése nem ért véget 14 éves korára, hanem egészen férjhez meneteléig folytatódott. A bárónő külföldi arisztokrata származása ellenére is fontos témánk szempontjából, mert nyilván neveltetéséből és műveltségéből fakadóan is rendkívül tájékozott volt kora pedagógiájában, kiemelt figyelmet szentelt gyermekei nevelésének. Folyamatosan konzultált fiai nevelőjével, Váradi Szabó Jánossal (1783–1864), ismerte Niemeyer és Pestalozzi munkáit, férjével együtt támogatta a falusi iskolák fejlesztését, az iskoláztatás szintjének és a köznépművelési állapotának emelését. (16)

A házi neveltetés kritikája. Az intézményes nőnevelés ideái

A kérdés kapcsán nem térünk ki a nőnevelés történetének egyes állomásaira (*Pukánszky*, 2006) és a nők művelődési jogainak kérdésére, csupán a témánkhöz kapcsolódó összefüggéseket említjük.

A nők neveltetésének jelentőségét már az 1790/91-es országgyűlésen felismerték. 1791–1793 között Művelődésügyi Bizottságot alakítottak, mely a nőnevelés ügyével is foglalkozott: új leánynevelő intézet felállítását javasolta abban a reményben, hogy a főrangúak ne külföldi intézetekbe küldjék leányaikat.

Az 1806-ban kiadott *Ratio Educationis* külön fejezetet (*De Institutis Puellaribus*) szentelt a lánynevelésnek. Elrendelte, hogy valamennyi társadalmi osztályhoz tartozó leány erkölcsi és szellemi neveltetéséről gondoskodni kell; ennek során különbséget tett az egyes társadalmi osztályok rétegeinek művelődési elemei közt (Mészáros, 1981).

A korszak nőnevelésének helyzetéről Szelényi Ödön (1916) *Néhány lap a magyarhoni nőnevelés kezdeteiről* című munkájában olvashatunk, ahol a korabeli sajátosságok bemutatásán túl a szerző rangsorolta a nőnevelő intézeteket, bár sajnálkozva jegyezte meg, hogy a viszonylag széles kínálatban csupán néhány igazán jó hírű magánnevelő intézmény működik. Tanulmányában három intézetet emelt ki: Sennovitz Mátyás, Steinacker Gusztáv és Seltenreich Károly leánynevelőit. A gyakorlatban azonban a középfokú lánynevelés intézményesített rendszere teljesen hiányzott.

A lányok házi nevelését és a megfelelő szintű intézményes leánynevelést sok kritika érte már az 1820-as évek kezdetén. A házi nevelés hiányosságaira Kulcsár István (1822) irányítja a figyelmet *A leánykák házi neveléséről* című írásában. Kifogásolta többek között az erkölcsök lazulását, valamint hogy a gyakorlati haszonnal bíró ismeretek helyett az életben mellőzhető tanításokra pazarolják energiáikat:

„...ilyen a piperéskedésben való válogatás, költeményeknek declamációja, Románok olvasása, a Görög és Római hamis Istenek történeteinek el papolása, Klaviron, Guittáron való mesteri játék, a rendkívül való tánczoknak különös üzése, és olly idegen nyelveknek megtanulása, melyekben soha igaz tökéletességre nem mehetnek, vagy azoknak rendszerént hasznukat nem veszik.” (Kulcsár, 1822, 223. o.)

Kulcsár István cikkére Takács Éva (1822) válaszol a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. Olyan leánynevelő intézet felállítását javasolta, melyben a magyar szellem uralkodik és a növendékeket megfelelő szinten képzik, s így a magyar férfiak méltán lehetnek majd büszkék asszonyaikra, nemcsak azok dekoratív megjelenése és társasági szerepe miatt.

A középfokú lánynevelő intézeteket Takács Éva (1822) és Pius Desiderius (1833) is bírálja írásában. Desiderius munkája azonban nem maradt visszhang nélkül a magyar sajtóban. Kovácsóczy Ádám (1833) a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt tanulmányában erős kritika alá vetette Desiderius művét, és sok esetben még a magyar viszonyok alapos ismeretét is megkérdőjelezte, főként a nevelésügy történetiségének bemutatását illetően. Bírálta továbbá, hogy Desiderius túlságosan lesújtó képet festett a magyarországi oktatás helyzetéről, ami bár valóban gyerekcipőben jár, azonban mégis túlzónak tartotta, „hogy a ki azt olvassa, és Hazánk állapotját e pontban nem esméri, nem képes egyebet felőlünk gondolni, mint, hogy mi Európában a legidomtalanabb nép vagyunk, és vad tulkoknál egyebet nem nevelünk.” (Kovácsóczy, 1833, 52. o.) A cikk további részében védelmébe vette a könyv szerzője által kifogásolt tanítási módszereket, a nyilvános vizsgák létjogosultságát, a latin nyelv színvonalát, pártfogolta a mágnesok jelenlétét a nyilvános oktatási intézményekben. „Más Nemzeteknél még az uralkodó Fejedelmek fiai is gyakran részt vesznek a nyilvános tanításban; miért nem tehetnék ezt a magyar fő nemesek fiai is?” (Kovácsóczy, 1833, 58. o.) Értetlenül állt továbbá Desiderius kifogása előtt, miszerint túlzónak tartja, hogy Magyarországon néhányan magyar nevelőre kívánják bízni gyermekük neveltetését külföldi helyett, amit Desiderius egyszerűen „hungaromaniának” bélyegzett.

Steinacker (1841) *Nőnevelés's nőnevelő intézetek* című munkájában elengedhetetlennek látta egy kétéves nőnevelő intézet felállítását, mely a házi neveltetést hivatott kiegészíteni. Az intézet családias légkörében a növendékek a hagyományos tudományokon alapuló tárgyak mellett a női műveltség elemeit is elsajátíthatnák. A szerző felvázolta kora problémáit, íásaiban megvalósítható megoldások keresésére törekedett.

Seltenreich Károly (1848) pedagógiai nézeteit elsőként *A női hivatás képezésének fontosságáról* című cikkében fejtette ki. Megvalósítandó célul tűzte ki, hogy a magyar társadalomnak ne csupán a kiváltságos rendjei érthessék el a műveltség magasabb fokát,

hanem terjesszék azt ki általános érvénnyel a többi társadalmi osztályra is, és ezáltal ők is a művelt nemzet részévé válhassanak.

Fáy András (1832) *A Béltékny-ház* című irányregényében több témát is felölelt: a férfiak és nők neveltetésének alapvető elveit, a házi és iskolai nevelés különbségeit, a művészi nevelést és a lánynevelő intézetek fogyatékoságait. Mi most az utóbbit ragadjuk ki. Fáy azt vallotta, hogy a nőnevelés elmaradott helyzetéért a nevelők, szülők és a törvényhozás mellett az európai kormányok is felelősek, mivel nem vonják a nőnevelést állami fennhatóság alá, így az a magánkezdeményezések szintjén rekedt meg.

Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai, dióhéjba szorítva, s különös tekintettel a nemes és főbb polgári leánykákra (Fáy, 1840) című, az *Athenaeumban* megjelent cikksorozatában, mely később *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztességes karuak' lánykaira* (Fáy, 1841) címmel kiadásra is került, gyakorlati tanácsait adta közre a nőneveléssel foglalkozó szakembereknek és a szülőknek egyaránt. Munkájában azt kutatta, milyen eszközökkel emelhető a magyar viszonyok között a nőnevelés szintje. Első lépésnek a főrangú nők neveltetésének nemzeti szelleművé alakítását tartotta, mert szerinte ez a többi társadalmi réteg számára is példaként állhatna. A későbbiekben a magyar lánynevelés hibáit taglalta, és a nőnevelés problémájának megoldására állami nevelőnő- (tanítónő-) képző intézet felállítását javasolta, ezen gondolatokra azonban most nem térünk ki.

A főrangú hölgyek és a magyar nemzeti szellem

Noha már az 1790/91-es országgyűlés is felismerte, hogy a magyar nyelvű és szellemű nőnevelés a nemzeti szellemű művelődés megvalósításának lehetséges eszköze lehet, évtizedekig mégsem történt előrelépés ez ügyben.

Az 1825. évi országgyűlés már élesen bírálta, hogy a magyar lányok a nemzeti nyelv helyett idegen nyelven képeztetnek, és a magyar viszonyok helyett a külföld természetrajzával, történelmével és kultúrájával ismerkednek meg, s így nem válhat belőlük magyar asszony, aki képes magyar hazafiakat nevelni (*Kornis*, 1927, II. 534–535. o.).

A probléma természetesen valós, hiszen még a harmincas és negyvenes években is az arisztokrata hölgyek túlnyomó része idegen szellemben nevelődött, értékrendjét a német és francia kultúrához és adottságokhoz igazította, így egyenesen primitívnek tartotta a magyar viszonyokat. Nem csoda hát, hogy a reformkorban új lendületet kapott a nemzeti szellemű neveltetés szükségességét követelő irány, melynek költők, írók és a közélet szereplői egyaránt szószólóivá váltak. Széchenyi *Hitel* című művében egyenesen a hölgyeket szólította meg a magyarság becsületének visszaszerzéséért. Vörösmarty és Petrisevich Horváth Lázár már éles hangon kifogásolta a hölgyek magyartalanságát:

„Ugyan hány van, mit gondolsz, honunk főfő asszonyai közt, ki Vörösmartynek csak a híret is hallotta, vajjon hány tudja közülök, hogy volt s mi volt egy Kazinczy Ferenc? S ha erdélyi Scottunk regényeit emlegetik is itt-ott egy-egy elegáns szalónban, hol a szerzőt, Jósika bárót személyesen ösmerik: vajjon hány cremistát számíthatsz, ki azokat olvasta is?” (*Petrisevich*, 1842–1844, V. 10. o.)

A kritika hatására érzékelhető változások mentek végbe a reformkorban: bizonyos körökben újra divat lett magyar viseletet ölteni és magyarul társalogni, az arisztokrata házaknál a magyar nyelv is helyet kapott a tananyagban, a nemzeti nyelv terjesztésére olvasóegyletek alakultak, már nem volt szégyen magyar színház előadásait látogatni, nőnevelő és kisdedovó intézetek megvalósítását maguk az arisztokraták kezdeményezték.

Láthattuk, hogy a leánynevelés kérdése már a húszas években is élénken élt a köztudatban, így nyilvánvaló volt, hogy az 1825. évi országgyűlés közoktatási reformtervezetében is helyet kellett kapnia. A tervezetet báró Mednyánszky Alajos (1784–1844) készí-

tette el. Mednyánszky tervezetét a rendi társadalom műveltségi igényeihez idomította, így három különböző leányiskola létrehozását tervezte: a parasztság, a polgárság és a magasabb rendűek leányai számára. A főrangú lányoknak vallástan, erkölcsstan, bibliai történetek, magyar, német és francia nyelv, szépirodalom, helyesírás, természetrajz, földrajz, egyetemes és magyar történelem, fizika, gazdasági és technológiai ismeretek, számtan és kézimunka obligatórius, valamint a rajz, zene, tánc fakultatív tanítását ajánlotta.

A főrangú nők neveltetését éles hangon bírálták a kortársak, a harmincas évek végétől azonban már a magyar arisztokrácia köreiben is felmerült az igény a főrendű nők nemzeti szellemű neveltetése iránt.

A *Felső Magyar Országi Minerva* 1825. decemberi számában egy főrangú tollából megjelent írás saját rendbéli arisztokrata hölgytagját marasztalta el:

Ebben a folyamatban az arisztokrácia szerepét éppen a két főrangú származású útkereső, gróf Teleki Blanka és gróf Dessewffy Aurél fogalmazta meg. Eszerint a főrangúaknak kell a folyamatban az első lépést megtennie az átalakulásban, hogy mintát adjanak a társadalom többi rétegének is, azaz megnyissák az utat, hogy ne csupán művelt arisztokratákról, hanem művelt magyar társadalomról lehessen beszélni. Ezt a nézetet képviselte gróf Széchenyi István és Fáy András is. Dessewffy ebben kijelölte az arisztokrata hölgyek szerepét, az új nemzedék főrangú ifjainak hazafiúi nevelését.

„Gyermekeket adott az Isten Ngodnak, Anya Ngod, és még is anya nyelvének mást téssen elibe! – Feleségem minden nap vagy ír, vagy fordít, vagy olvas valamit magyarul. Hitesse el magával Ngod, hogy nem fog a Magyar Nemzet és nyelv elenyészni, ha édes Hazánk annyai úgy szeretendik hazájokat, valamint hazájoktól szeretetnek.” (Gr. D. J. Ó Ngának..., 1825)

Hajnik Károly (1806–1866) országgyűlési gyorsíró a magyarországi arisztokratákkal szemben előtérbe helyezi az erdélyi mágnásokat a nemzeti nyelv és szokások fenntartásának újra felmerülő igénye miatt. Az erdélyi hölgyekről a következőképpen vélekedik: „A mellett, hogy az erdélyi urhölgyek kirekesztőleg magyarul társalognak, tisztán beszéltek németül, francziául, sőt angolul is, mikint az mivel urhölgyekhez illik.” (Hajnik, 1856, 70. o.)

Pulszky Terézia visszaemlékezései megerősítik Hajnik Károly azon véleményét, miszerint a magyar arisztokrata hölgyek csupán hézagos ismeretekkel rendelkeznek hazájukról, főleg azok, akik az év jelentős részében nem is Magyarországon élnek.

„Azt mesélték, hogy műveletlen, lapos és néptelen földek uralják azt az országot [...] – ország, amely a rejtett kincsek, a barbarizmus démonának féltve őrzött országa, amelyet a civilizálódó németek csak úgy tudtak megmenteni, hogy visszaűzték népét a Tisza határáig, az európai civilizáció Mississippijéig.” (Pulszky, 1986, 12. o.)

John Paget angol utazó megbotránkozva cáfolta a magyar hölgyek műveletlenségéről szóló véleményeket.

„...a magyar nők műveltsége, ami a nyelvtudást illeti, messze felülmúlja az azonos társadalmi osztályba tartozó angol vagy francia hölgyekét, sőt, ami azt illeti, az urakét is [...]. Magyarország nagy szerencsétlenségei közt szokás emlegetni, hogy a családok legtöbbszörében nem a magyar, hanem a német nyelvet használják, a fővárosi szalonokban pedig német, francia vagy akár angol szót gyakrabban hallani, mint a magyart.” (Paget, 1987, 281. o.)

Az erdélyi hölgyekről így vélekedett: „Az erdélyi asszonyok némelyikét műveltsége és csiszolt modora a világ bármely társaságának díszévé tenné.” (Paget, 1987, 250. o.)

A megítélés az esetek többségében helytálló, ellenpéldákat csupán csekély számban találhatunk. A nem magyarországi születésű hölgyek esetében a magyarul beszélők aránya még elenyészőbb, bár báró Adelsheim Johanna és Splény Béla francia származású felesége is megtanult magyarul. A báró egyik levelében meg is dicsérte hitvesét igyekezete miatt: „...igen szép és igen dicsérlek érte, hogy magyarul írtál. Én franciául fogok írni, hogy én is gyakoroljam magamat.” (Splényi..., é. n.)

Gróf Dessewffy Aurél (17) (1808–1842) 1839-ben *A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere* című tanulmányában felismeri a nők hazafias érzelmei feltámasztásának jelentőségét: „Leányaink szíveibe pedig szükség, hogy oly érzeményeket plántáljanak, melyeknek befolyása alatt ezek jó hazafiakat nevelni, s hozzátartozóiknak a közügyekbeni törekvéseiket érdemek szerint méltányolni, s értelmes részvétellel kísérni képesek legyének.” (Dessewffy, 1839, 323. o.)

A szerző tisztában volt azzal, hogy sok arisztokrata külföldről választ feleséget, ami ellen nem is emelt kifogást. Elvárta azonban az immár magyar feleségként hazánkba került külföldi főrangú hölgyektől, hogy azonosuljanak második hazájuk kultúrájával és szellemiségével (Dessewffy, 1839, 333. o.). Az anyák – Dessewffy által kijelölt – feladata, hogy fiaikat „úgy nevelik, hogy hazájoknak hasznos polgárai lehessenek” (Dessewffy, 1839, 334–335. o.). Szeretné azt az állapotot megérni, amikor a főrangú anyák büszkén tekintenek a nemzet ügyeit képviselő fiaikra.

„Minden lelkes anya, ha már teljességgel választani kellene két veszedelem közt, melegebben fogja szíve dobogását érezni, ha fia, hazája törvényhozásának termeiben lelkesen szólalt meg, minha a bálban a francia quadrillet ritka mesterséggel tudta eltáncolni, egy francia vaudvilleben pedig gyönyörűen figurázott.” (Dessewffy, 1839, 335. o.)

A nemzeti szellem teljes hiánya ellen emelt szót Teleki Blanka grófnő *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében* című cikkében a *Pesti Hírlap* hasábjain 1845-ben. A grófnő meghatározónak tartja a gyermekek nevelésében a szeretetteljes családi háttérrel és hazafias neveléssel, ami kiiktathatná az idegen származású nevelőnők alkalmazását, azonban ez az ideális állapot kevés arisztokrata családnál valósul meg. Sokkal általánosabb, hogy a gyermekek gondozását *gouvernantekra* bízák.

„Alig lép ki a fő rendű leány a gyermekorból, alig ismerkedik meg az élet azon részével, melyet az ugynevezett nagy világ szűk körében szemlélhet, már nő – már anya. Maga még fél gyermek, s már környezi egy kis csoport, melly testi lelki jólétet tőle vár. Forró szeretet köti kisdedeihez, társalgási viszonyai azonban, fényes háztartása, szünet nélkül elszakítják tőlök.”

A fiúgyermek előtt jobbra már kitaposott ösvény van, melyeken ők is megtehetik kezdeti lépéseiket, a leánykák számára azonban anyjuk először gondosan nevelőt választ, többnyire külföldről, mivel Magyarországon nem képeznek nevelőket.

„Idegen neveli tehát a magyar fő rendű leányt, idegen első vezetője a 'szellemi világ' ösvényein. [...] Idegen nyelven gondolkodik, szól a magyar leány, idegen sympathiák gyökereznek szívében, számküszött köréből a magyar szó, magába szívta a hajlékony gyermeki elme az undort ezen német vagy angol ajkakon ki nem ejthető s ezért 'barbár' nyelv iránt.”

A nevelés szomorú következménye pedig: „Három, négy idegen nyelvben jártas Magyarország leánya, akármely más nemzet történetét, mostani állapotát jól ismeri – de nemzeti nyelvét nem érti, hona hajdanából nincsenek képei, hazája jelen küzdelme pedig gyakran mint guny tárgya tűn fel előtte.” A grófnő várakozva tekint egy olyan kor elé, melyben már nemzettudattal rendelkező, magyarságukra büszke anyák adják át hazaszeretetüket gyermekeiknek. Azonban, hogy a szebb jövő képe ne csupán délirálként lebeg-

jen a nemzet szeme előtt, lépéseket kell tenni a nevelés ügyében, mégpedig az arisztokratáknak: „A fő rend vezette tévutra honunkban a nőnevelést, neki kell a zászlót a megtérésre kitűzni. Önként követik a példáját a többirendűek.”

A grófnő tehát egy példamutató, közvetítő szerepet szánt kora arisztokráciájának, mely a nevelés reformjának kezdetét jelenthetné, melyet a következő lépések követnek. Ennek megvalósítását a következőkben látta:

„Két út nyílik előttünk, melyen célt érhetünk. Vagy állítsunk intézetet, melyben magyar nevelőnek képeztessenek, hogy tökéletesen pótolhassák azon külföldieket, kik most kizárólag minden főrendű családnak leányait nevelik. – Vagy ha erélyesebben akarunk fellépni, magok a főrendű leányok számára nyissunk egy nagyszerű nevelőintézetet, melyben az anyai nyelvvvel együtt a haza szent szeretete oltassék a leány szívébe, hol a külföldi műveltséget a haza iránti kötelesség érzetével egyesítve, tanulhassa a magyar ivadék az idegent becsülni, a hazait forrón szeretni.” (*Teleki*, 1845. december 9.)

Teleki Blanka a második utat választotta. 1846 nyarán a *Honderü* 1846/24. számában megjelent *Nyilatkozatában* részletesen ismertette intézetalapítási szándékát és nevelési tervét. A lányok „szellemi, erkölcsi s esztétikai kiképzését, nemzeti érzelem”-ben felváltó intézmény 1846. december 1-től 1848 végéig működött a grófnő vezetése alatt.

Összegzés

A magyar arisztokrata leánygyermek korai nevelését idegen származású, elsősorban francia vagy német ajkú nevelőnőre bízták, akitől a gyermek az idegen nyelvet anyanyelvi szinten elsajátíthatta. A *gouvernantek* kompetenciája a legtöbb esetben ezzel ki is merült, mert igen elenyésző azon nevelőnők száma, akik egyéb műveltségi területeken is jártasak lettek volna. A német és francia nyelveket tehát a leánykák vagy nevelőnőjüktől, vagy pedig szintén külföldi származású édesanyjuktól sajátították el, bár néhány esetben a ház ura is részt vállalt a lányok nyelvi képzésében.

A nevelőnők mellett a gyermekek mellé házitanítókat fogadtak, akik a francia és német kultúra elemei által meghatározott műveltséget közvetítették tanítványaiknak. A legtöbb leánygyermek egyáltalán nem beszélt és értett az „anyanyelvén”, bár néhányan közülük a későbbiekben vagy meggyőződésből, vagy pedig férjeik hivatalviselése érdekében valamilyen szinten igyekeztek elsajátítani a hazai nyelvet.

A házi neveltetést a legtöbb esetben leánynevelő intézeti képzéssel egészítették ki, ahová a gyermekeket legkésőbb 12 éves korukban küldték. Az arisztokraták számára európai műveltséget biztosító megfelelő színvonalú hazai leánynevelő intézet hiányában a legtöbb arisztokrata főként Bécsbe küldte leányát tanulni, ahol további neveltetésüket a társadalmi konvenciók elvárásai irányították, miközben megismerkedtek a korszak jeles művészeivel és a közélet befolyásos köreivel.

Az arisztokrata hölgyek tervszerű neveltetése legkésőbb 16 éves korukra befejeződött, és megszerzett műveltségük birtokában néhány éven belül férjhez mentek, s anélkül, hogy tudásukat valamiféle szinten is felhasználhatták volna, rögtön elsősorban anya és feleség vált belőlük. Akadnak persze pártában maradt hölgyek is, akik tapasztalataikat és ismereteiket valamilyen nemzeti vagy társadalmi probléma megoldásában, de legtöbbször filantróp célok megvalósításában kamatoztatták.

A vizsgált családok között találunk régebbi és újabb eredetű, protestáns és katolikus, szerényebb anyagi helyzetű és vagyonosabb, külföldi orientációjú vagy éppen a nemzeti hagyományokhoz ragaszkodó familiákat. A műveltség tartalmát a korszak arisztokratákkal szemben támasztott elvárásai determinálták, a grófi vagy bárói származás a tanulmányok jellegét és idejét nem befolyásolta. A mégis kimutatható különbségek (például a nemzeti nyelv használata) főként az adott család társadalmi és politikai, esetleg regionális pozíciójából adódnak, illetve individuális igények és tradícióik is cizellálhatják (*Virág*, 2004, 2008, 2009b).

A nőnevelés kérdésében az egymásnak gyakran ellentmondó korabeli vélemények világosan példázzák a korszak problémáit, változásait és megoldási kísérleteit. Többen és több úton keresték a megoldást, mely egy új, más szellemű kor elvárásainak volt már hivatott megfelelni. A nőnevelés a kor kihívásaira választ adó reformja Magyarországon a kezdetektől összefonódott a magyar nemzeti érzés, a magyar nyelv és a hazával szembeni felelősségvállalás kérdésével. A változás mindenképpen elkerülhetetlen volt, kérdéses csupán az lehetett, mely társadalmi réteg legyen a mintaadó.

Ebben a folyamatban az arisztokrácia szerepét éppen a két főrangú származású útkezeső, gróf Teleki Blanka és gróf Dessewffy Aurél fogalmazta meg. Eszerint a főrangúaknak kell a folyamatban az első lépést megtennie az átalakulásban, hogy mintát adjanak a társadalom többi rétegének is, azaz megnyissák az utat, hogy ne csupán művelt arisztokratákról, hanem művelt magyar társadalomról lehessen beszélni. Ezt a nézetet képviselte gróf Széchenyi István és Fáy András is. Dessewffy ebben kijelölte az arisztokrata hölgyek szerepét, az új nemzedék főrangú ifjainak hazafiúi nevelését.

Jegyzet

(1) A tanulmány a szerző IX. Országos Neveléstudományi Konferencián tartott *A főrangú nők és a nevelés* című előadásának kibővített változata. A témáról bővebben: *Virág*, 2007.

(2) A tanulmányban idézett német nyelvű források szövegét a szerző fordította magyarra. Az eredeti szöveg: „Darum sollen also Frauen aus höhern Ständen in der Jugend sorgfältig und gründlich unterrichtet werden, ohne jedoch gelehrt zu werden, denn zu den Unnaturen des menschlichen Geschlechts gehören allerdings gelehrte Weiber und Künstlerinnen. Eine gewisse Grenzlinie muß immer zwischen männlichen und weiblichen Kenntnissen gezogen werden.”

(3) „Denn für solche Leute ist Ungarn ein wahres Eldorado.” – írja.

(4) A naplót először Czeke Marianne (1938), majd Hornyák Mária (1999) gondozta. A témáról lásd még: *Hornyák*, 1993.

(5) Királyi biztosként 1782-ben elvállalta a népszerűtlen kolostorfelozslató rendelet végrehajtásának irányítását. Az 1790-es országgyűlésen a helytartótanács iskolai osztályának vezetőjeként a nőnevelés megreformálására terjesztett be tervezetet.

(6) Az eredeti szöveg: „Meine Mutter war eine originelle Frau; die Weltleute nannten sie bizarr [...] Sie war beschränkt, wie es bei ihrer Erziehung nicht wohl anders möglich sein konnte.”

(7) Az eredeti szöveg: „Bis 10 Jahre war Elementarunterricht...Ein braver Lehrer, der bis an sein Ende im Hause war, gab Normalgegenstände, Musik; die Mutter französisch. Mit 10 Jahren kam eine Gouvernante, ein Zeichen- und Tanzlehrer wurde genommen u. s. w. – Nur 3^{1/2} Jahr dauerte der Cursus. Die Gouvernante kam weg, und die Tochter wurde mit noch nicht 14 Jahren erzogen erklärt und in die (?) grosse Welt eingeführt.”

(8) Az eredeti szöveg: „Wie verschlangen wir alles was sie uns lehrten, besonders Clavier, Zeichnen und Gesang.”

(9) Az eredeti szöveg: „Erziehung und Unterricht haben gar keinen Einfluss auf Character und Intelligenz; was der Mensch werden soll, wird er doch, das ist schon gegeben; was die Menschen dafür thun ist null oder schädlich.”

(10) Az eredeti szöveg: „Spazierfahrten: Prater, Augarten, Luscigarten in Dornbach. Überall wurde gefrühstückt. Theater, die Abende bei ihr (Finta) getanzt und noch um 10–11 Uhr beim Nachhausegehen auf dem Graben Eis gegessen, geschäkert und gelacht. Um 4 Uhr morgens schon wieder auf, gekleidet sein um 5 Uhr in die Parthie ins Grüne – das war ein Leben, und doch musste Beethoven, der auch bei den Festen war, befriedigt werden, das war eine Passion! Also die Nächte geübt. Die Nachbarn verzweifelten und zogen weg. Wir waren jung, frisch, schön, kindlich naiv. Wer uns sah, liebte uns. Anbeter hatten wir auch.”

(11) Jósika Miklós, báró (Torda, 1794. április 28. – Drezda, 1865. február 27.): a magyar regényirodalom egyik első jelentős képviselője, az MTA tagja.

(12) Podmaniczky Frigyes, báró (1824 – 1907): politikus, író, az MTA levelező tagja.

(13) Fiáth Ferenc (eörményesi és karánsebesi báró) (1815. szeptember 21. – Veszprém, 1885. február 19.): császári királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és Veszprém megye főispánja.

(14) Széchenyi István, gróf (Bécs, 1791. szeptember 21. – Döbling, 1860. április 8.): a 19. sz. első felében megindult nemzeti liberális reformmozgalom kezdeményezője és legjelentősebb személyisége, az MTA alapítója és tagja, másodelnöke (1830–50).

(15) Adelsheim Johanna (özvegy báró Bucky/Pucky Andrásné), báró (Pforzheim, 1776. augusztus 5. – Golop, 1863. február 26. idősebb báró Vay Miklós dandártábornok és királyi biztos hitvese.

(16) Erre vonatkozóan: *Szabó János levele*, 1816. március 7.

(17) Politikus, publicista, az MTA levelező tagja.

Irodalom

- Brunszvik Teréz (1999): „Magyarország, vedd az Isten!” *Brunszvik Teréz naplófeljegyzései, 1848–1849.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Hornyák Mária. Argumentum, Budapest.
- Czeke Marianne (1938, szerk.): *Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Desiderius, P. (1833): *Ueber Erziehung und Unterricht in Ungarn in Briefen an den Grafen Stephan Széchényi.* Wigand, Leipzig.
- Fáy András (1832): *A Bélyek ház.* Pest. s. n.
- Fáy András (1840): Hazánk nőnevelésének, nőnevelő intézetei javításának elméleti és gyakorlati alapfogalmai, dióhéjba szorítva, s különös tekintettel a nemes és főbb polgári leánykákra. *Athenaeum*, 12. sz. 177., 13. sz. 193–200., 40. sz. 211–217.
- Fáy András (1841): *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztességes karuak' lánykaira.* Trattner-Károlyi, Pest.
- Fiáth Ferenc (báró) (1878): *Életem és élményeim.* I–II. Tettey Nándor és Társa, Budapest.
- Gr. D. J. Ö Ngának B. P. Ö Nagyságához írt levele a magyar nyelv ügyében. (1925) *Felső Magyar Országgi Minerva*, 12. sz. 494.
- Gróf Dessewffy Aurél (1887): A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere. In: *Gróf Dessewffy Aurél összes művei.* Sajtó alá rendezte Ferenczy József. Méhner, Budapest. 322–336.
- Östör József (1938): *Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplói a reformkorszakból (1822-1836).* Franklin Társulat, Budapest.
- Hajnik Károly (1856): *Visszaemlékezések. Jelenetek és adomák a magyar életből.* Pest.
- Hornyák Mária (1993): *Beethoven, Brunszvikok, Martonvásár.* Magyar Tudományos Akadémia, Martonvásár.
- Jókai Etelke (1888): *Emlékek báró Vay Miklósné, Adelsheim Johanna báróné leveleiből.* Athenaeum, Budapest.
- Jósika Miklós (1977): *Emlékirat.* Magyar Helikon, Budapest.
- Karacs Teréz (é. n.): *Megismerkedés Teleki Blanka grófnővel.* Kézirat. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára.
- Kornis Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei: 1777–1848.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Kovácsóczy Ádám (1833): Észrevételek Pius Desiderius könyvére a nevelésről. *Tudományos Gyűjtemény*, 10. sz. 46–63.
- Kulcsár István (1822): A Leánykák házi neveléséről. *Hasznos Mulatságok*, 28. sz. 220–223.
- Splény Béla levelei feleségéhez és feleségének hozzá írt levelei; különböző levélírók Splény Bélához és feleségéhez. (é. n.) Kézirat. Magyar Országos Levéltár, P 1059 4. csomó 16. tétel.
- Podmaniczky Mária iskolai gyakorlatai. 1838-1840. (é. n.) Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Kéziratára Egyház és Bölcelet 4-r. 99/6a-g.
- Mészáros István (1981): *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar fordítása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Paget, J. (1987): *Magyarország és Erdély.* Válogatta, szerkesztette, a szó- és névmagyarázatokat és a tanulmányt írta Maller Sándor. Helikon, Budapest.
- Petrisevich Horváth Lázár (1842–1844): *Kaleidoszkop, vagy: Levelek Emiliához, élet, irodalom, politica és művészet körben.* Gyurián és Bagó Nyomda, Buda.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei: fejezetek a lányok nevelésének történetéből.* Gondolat, Budapest.
- Pulszky Terézia (1986): *Egy magyar hölgy emlékiratai.* Magvető, Budapest.
- Sáfrán Györgyi (1979): *Teleki Blanka és köre.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Seltenreich Károly (1848): A női hivatás képezésének fontosságáról. *Nevelési Emléklapok*, 82.
- Steinacker Gusztáv (1841): Nőnevelés' s nőnevelő intézetek. *Athenaeum*, 6. sz. 81–87.
- Szabó János levele. (1816. március 7.) Kézirat. Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Sárospatak H1-10. Alsószolca.
- Széchényi István (1991): *Hitel.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szelényi Ödön (1916): Néhány lap a magyar honi nőnevelés kezdeteiről. *Nemzeti Nőnevelés*, május. 239–258.
- Takács Éva (1822): Némely észrevételek tekézetes Kulcsár István Úrnak, azon értekezésére, melyet 1822-dik esztendő második felében közöl a leánykák házi neveléséről. *Tudományos Gyűjtemény*, 12. sz. 36–42.
- Teleki Blanka (1845. december 9.): Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében. *Pesti Hírlap*. 93.
- Töredékek nagyméltóságú Nagylányai és Vásárosnaményi Lónyay Jánosné Lónyay Florentina úrnő emlékirataiból. (1891) Budapest.
- Virág Irén (2004): A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. *Magyar Pedagógia*, 1. sz. 77–93.

Virág Irén (2007): *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon (1790–1848)*. Doktori (Ph.D) értekezés. Kézirat. Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Társadalomtudományok és Bölcsészettudományok Doktori Iskola, Debrecen.

Virág Irén (2008): Orientierung an westeuropäischen Normen oder nationaler Charakter? Erzieherische Eigentümlichkeiten der Aristokratie im ungarischen Vormärz. In: *Unterricht und Kultur*, 1. 1. sz. 18-28. www.eduscience.hu

Virág Irén (2009a): *A főrangú nők és a nevelés. Szükséges-e az arisztokrata hölgyeknek a „tudományokat*

tanulni”? Előadás: IX. Országos Neveléstudományi Konferencia, Pannon Egyetem, Veszprém, 2009. november 19.

Virág Irén (2009b): Nevelési plánumok a főúri kastélyokban a 19. század kezdetén. In: *Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. 281–292.

A Gondolat Kiadó könyveiből